

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ספרי הנחלת הלשון כאכסניה לענייני לשון

(סיום)

מנחה לקודש, לשלמה קודש במלאת שבעים וחמש שנה, ערוך
בידי חיים רבין ובן-ציון פישלר, ירושלים, תשל"ט, 127 עמודים.

מאמרי הספר מנחה לקודש, המוקדש פשי
למנחיל לשון פעיל ומפעיל, עוסקים ברובם בהנחלת הלשון
על תחומיה המגוונים.

מן הספר הזה אסקור שני מאמרים: "אָן ו־אָני" — מרים
די-נור מנסה להוכיח, שהגזירות בעלות הסיומת ספגו רכיבים
סמנטיים קבועים, שחלקם נעוצים במשקל התוכי של הצורה,
וחלקם במוספית. לחלק גדול מצורות פעלן מוסיפה המוספית
את משמעות "פעולה הדבקה במבצעה". כך הם, אליבא
דמחברת המאמר, רצען, קבלן, רקדן. בתכונות הדבקות
לבעליהן דבקה התכונה עם הרכיב הסמנטי "מרבה להיות
פזה", כמו: ביישן, רחמן, שקדן. המוספית אָן דבקה פאן
לבסיס סמנטי פועלי (מרבה להתבייש ← ביישן, מרבה לרחם
← רחמן, מרבה לשקוד ← שקדן וכו'). בעברית החדשה יש
נטייה לגזור את המלים החדשות ישר מן הבסיס הפועלי
פצורתו; כך הם: מצחיקן, נדחקן, נהנתן; נסחן וכו'.

להקנית תואר מופשט למתואר נוספה הצורה ה"נקבית"
בסיום — תן (הבאה מסיומת ה-): גברתן — שתכונתו גבורה,
אך תוספת זו באה בלשון חכמים גם פשאין בסיס "נקבי":

פרסתן, רעבתן. הבסיסים כאן הם שמניים או תואריים. לדעת הפותבת אין בתוספת -תן מה שאין ב-אן עצמו, ואין ב"גנבתן" יותר מרכיב 'הגנב' מאשר ב"גנבן".

המחברת מזכירה את הרכיב האֶפֶקטיבי של השלילה שבצורות הגזירה האלה. כך סקרן, גבהן, קבצן, שתדלן וכו'. בלשנים ואנשי ספרות ראו בצורות אלו השפעות היידיש, שבה נפוץ הרכיב הזה. המחברת בדקה את המלים על-פי המילון של אבן-שושן (ב-14 אותיות של האלף-בית) ומצאה, שמתוך 36 מלים, שמקורן בספרות החדשה, רק 6 היו בעלות משמעות ניטראלית מבחינה סמנטית, 10 היו בעלות משמעות שלילית כבר בבסיסן, ו-20 אמנם ספגו מן המוספית את המשמעות השלילית; למשל: מכחולן — מעמיד פני צייר; לעסן — אדם החוזר על דברים נדושים.

הסיומת אָנִי, לדברי מרים די-נור, היא סיומת עצמאית, הנושאת משמעות לעצמה ומיתוספת לבסיסים על פי כללים משלה. על-פי הדוגמאות הצירוף צחוק קולני נובע מקול צחוק; הצירוף לחיים לסתניות נובע מלסתות לחיים; זו דרך אחת של התהוות הצורה התוארית (בשיתוף הגרעין השמני). דרך אחרת היא מטאפורית: האור דומה לעטרה שקופה ← המלמלה שקופה ← עטרה מלמלית של אור (תיאור התהליך הוא על פי הבנתי — מ"פ). במקרים האלה הצטרפה הסיומת לשמות-עצם.

כשהיא מצטרפת לשמות-תואר, היא דומה בכלליה להצטרפות אָן: פולש ← פלשני (חוזר על פעולתו, עד

שהתכונה דבקה בו); לוֹטֵף ← לִטְפָנִי; לוֹעַג ← לַעֲגֹנִי; סוֹרֵט
← סֶרְטָנִי.

מפל אלה המחברת מדגישה את המסקנה, פי לסיימות אָן
ו־אָנִי יש תפקיד יצרני-סמנטי בתחושתו הלשונית של היוצר.

במאמר "הדקדוק שאנו מלמדים" חיים רבין מסביר,
שלמלה "דקדוק" שתי משמעויות — האחת מבנה
הלשון עצמו, המנגנון המאפשר ללשון להביע את
עצמה. בדקדוק הזה עוסקים לבד מאנשי לשון, התוהים על
הרפבו והיוצרותו במוח, גם אנשי פסיכולוגיה ופיסילוגיה.
המשמעות השנייה היא תיאור המבנה הזה, וכאן באים
לעזרתנו כללי הדקדוק וספרי הכללים למיניהם. המשותף
לכולם הוא, שבדקדוק המתאר את התופעה עצמה, רוצה
הבלשן ליצור מודל של הדקדוק "הטבעי". במודל הזה רוצים
לחקות את ה"מקור". באופן עקרוני, טוען רבין, כל
מודל וכל תיאוריה יהיו בעלי אופי זמני, ויש סבירות גבוהה,
שיוחלפו בטובים יותר. בשנים האחרונות מנסים לשכלל
ולשפר יותר ויותר את כלי התיאור כדי לצפות מראש את
התהליכים הלשוניים הנכונים.

התסיסה הזאת שבדקדוקים המתארים והשינויים בכלים
ובכיוונים פסחה על הלשון העברית במה שנוגע לדקדוקים
לבתי הספר. ההוראה עדיין מבוססת על הדקדוק של רד"ק,
שהושלם במאה ה-13 וחובר לתאר את לשון המקרא.

הבעיה קשורה בדרך התחדשותה של הלשון העברית.
דקדוק לשון המקרא נקבע פנורמה, ועל פן הובן מאליו,

שדקדוק השואף לתאר את הלשון הזאת (אליבא דאמת אינו מתארה על כל צדדיה), הוא שישקף את העברית בת-ימינו. מה שלא ישתקף בדקדוק הזה — צריך תיקון. יוצא, שלא התיאור משקף את המבנה, אלא יש לשנות את המבנה כדי להתאימו לתיאורים. אמנם חלו שינויים קלים בגישה זו. אך הדקדוק הנלמד בבתי-הספר אינו משקף את הלשון בהתפתחותה מאז המקרא. יש רתיעה מבלשנות מודרנית מתוך חשש, שהבלשנות ביסודה היא אנטי-נורמה, ואם יינקטו שיטות חדשות, תילמד בבית-הספר השפה המדוברת. ולא היא, יש לטעת בלומד את ההרגלים הנכונים להתבונן בלשון ולהפיק ממנה את הפללים הן של הלשון הספרותית, הן של לשון העיתונות והן של הלשון המדוברת. יש להפעיל יותר ממערכת אחת של כללים, ועל-ידי כך גם לתרום לדיבור הנכון במקום הנכון ולפתיבה המתאימה לענייני ספרות ולצורכי עיתון.

מאמרים אחרים בספר: "עוד על הוראת הבניינים" מאת עוזי אורנן; "שאלת תכנון המבטא בעברית המודרנית" מאת ורנר וינברג; "דרכים להקניית משמעויותיו השונות של פועל פוליסמי" מאת יחיאל נחשון; "שימושי לשון חריגים בפי דוברי עברית בארצות הברית" מאת אהרן סביב; "לשמו של שם קודש" מאת דב סדן; "מי מפחד משגיאות?" מאת בן-ציון פישלר; "ניסוי במילון של ספר שופטים" מאת יהודה ת' רדאי ומשה א' פולטשק ועוד. בסוף הספר רשימת הפרסומים של שלמה קודש.